

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ: ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД

***Резюме.** У статті окреслено проблему ціннісно-орієнтованого підходу у процесі професійного самовизначення учнів старшої школи. Автор обґрунтовує роль учителів у професійному самовизначенні учнів, доводить, що профільна школа має орієнтуватися не лише на поглиблене вивчення профільних предметів, а й на корекцію професійного самовизначення з урахуванням процесів соціалізації особистості старшокласників.*

***Ключові слова:** професійне самовизначення старшокласників, ціннісно-орієнтований підхід, профільне навчання, диференціація навчання, профорієнтація, особистісний підхід, соціалізація.*

Постановка проблеми. Значним важелем ефективного професійного становлення особистості є її здатність віднаходити особистісний смисл у професійній діяльності. Самостійно проектувати, творити своє професійне життя, приймати відповідні рішення щодо вибору професії, спеціальності, місця роботи – ці проблеми постають перед особистістю протягом усього життя. У період ранньої юності професійне самовизначення не є цілеспрямованим і завершеним процесом. Розвиток самосвідомості, формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, побудова еталонів ідеального спеціаліста – чинники утворення й розвитку певної системи переконань, які, водночас, формують світогляд. Якщо у цей період мають місце нечіткі світоглядні переконання, превалює змішаність цінностей, то визначитися з майбутньою професією майже неможливо. Професійне самовизначення залежить від розвитку самосвідомості старшокласника, його самооцінки. У старшій школі в учнів самооцінка здебільшого адекватна, за якої відбувається зміна мотивації до навчання. Тож самооцінку слід розглядати як одну з передумов майбутньої професійної діяльності. Для того щоб випускники могли здійснити повноцінне професійне самовизначення, необхідно детально вивчити проблему оптимізації профорієнтаційної діяльності у загальноосвітніх навчальних закладів I-III ступенів з огляду на соціалізацію особистості. Визначний український педагог В. Сухомлинський писав, що «у людини її людські риси формуються тільки тому, що з першого подиху свого життя вона – істота суспільна. Суспільна сутність людини виявляється в її відносинах, стосунках, взаєминах з іншими людьми. Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи в стосунки з людьми, які задовольняють її матеріальні і духовні потреби, дитина включається в суспільство, стає його членом. Це – процес прилучення особистості до суспільства, який вчені називають *соціалізацією* <...> процес соціалізації є однією з найважливіших передумов формування тієї виховної сили колективу, про яку в педагогічній літературі нерідко доводиться читати як про щось таке, що немовби дається вже в готовому вигляді [5, 448]».

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Дослідження ціннісних орієнтацій здійснено в роботах філософів і психологів В. Алексеевої, Г. Андреевої, О. Бодальова, Г. Дилигенського, О. Донцова, А. Здравомислова, В. Мухіної, Б. Паригіна, А. Серого, М. Яницького та ін., які розкрили загальну сутність і зміст, психологічну природу цінностей через введення практично тотожних понять «ціннісні орієнтації особистості» та «особистісні цінності», які різняться лише віднесенням цінностей скоріше до мотиваційної або змістової сфер.

Щодо поняття «професійне самовизначення», то аналіз психолого-педагогічної і філософської літератури показав, що професійне самовизначення розглядається Є. Клімовим [3] і М. Пряжниковим [4] у взаємозв'язку з поняттям «особистісне і життєве

самовизначення». Поняття «освітні орієнтації» пов'язують з «професійним самовизначенням» В. Букетов і М. Певзнер. Професійне самовизначення С. Фукуяма розглядає у взаємозв'язку з поняттями «самопостереження» і «самопізнання». Як «становлення суб'єктності людини» трактують професійне самовизначення К. Альбуханова-Славська, С. Рубінштейн. Професійне самовизначення як профорієнтаційну компетентність трактує С. Чистякова.

Мета статті полягає у розкритті необхідності ціннісно-орієнтованого підходу до професійного самовизначення учнів та обстоюванні доцільності подавати у підручниках для старшої школи завдань, спрямованих на профільне навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Систему профільної школи можна визначити як педагогічну форму загальнонавчального супроводу соціально-професійного розвитку й самовизначення учнів, як особливу сферу діяльності навчального закладу, спрямовану на підтримку особистісного становлення, здійснення професійного вибору, а також соціальної адаптації школярів. Педагогічний супровід соціально-професійного самовизначення учнів передбачає оволодіння основними компетенціями, тобто універсальними якостями, що дає можливість особистості реалізувати себе в різних соціально-економічних і культурних умовах.

Різні підходи до визначення суті, мети й завдань профільного навчання, а також можливостей його реалізації викликають неоднозначне розуміння шляхів організації такого виду навчання. Існують різні підходи й до моделювання профільного навчання, вибору напрямів, освітніх галузей, навчальних предметів тощо.

Проблеми, пов'язані із соціально-професійним самовизначенням старшокласників, їх спеціалізованою підготовкою, мають набувати професійно значущого характеру, розпочинаючи з рівня допрофільної підготовки учнів випускних класів основної школи і профільного (спеціалізованого) навчання.

Основні завдання профільного навчання:

- урахування потреб та інтересів учня, сім'ї, що сприятиме забезпеченню умов для розвитку його природних нахилів і здібностей, зіставлення особистих професійних інтересів з потребами села, регіону і т. ін.;
- наближення змісту профільного навчання до сучасних економічних, науково-технічних, гуманітарних потреб, що створить підґрунтя для розвитку готовності до свідомого вибору майбутньої професійної діяльності;
- диференціація навчання за здібностями, наближення змісту освіти до потреб особистості;
- формування ключових компетентностей – соціальних, мотиваційних і функціональних, – що сприятиме розвитку готовності особистості успішно взаємодіяти, співпрацювати, розв'язувати конфлікти в соціально-гетерогенних групах, вступати у спілкування в телекомунікаційному просторі, здатності застосовувати нові інтерактивні технології;
- розвиток умінь і навичок складати та здійснювати плани, особисті проекти, відстоювати свої права та права і свободи інших людей;
- створення відповідної навчально-методичної бази для ефективного здійснення професійної підготовки учнів, наближення змісту повної загальної середньої освіти до потреб професійного самовизначення особистості.

Нині дуже важливо формувати інтереси особистості відповідно до інтересів суспільства, показувати, що праця і творчість є важливими чинниками становлення особистості. Професійна орієнтація є живим педагогічним процесом, спрямованим на розвиток і соціалізацію учнів. Це процес впливу на особистість, яка здійснює свій власний свідомий вибір професійної діяльності. У цьому процесі беруть участь вищі навчальні заклади, школи, професійно-технічні училища, виробничі підприємства, громадські

організації, родина. Така комплексність вимагає системного розв'язання проблеми, злагодженої взаємодії всіх підсистем, блоків і напрямів навчання і трудового виховання підростаючого покоління. Оскільки у цьому процесі відбувається пошук сенсу життя, тому важливою є не тільки організаційна система, але й активна діяльність особистості з огляду на її інтереси та можливості.

З метою максимально вірного вибору учнями професії, має бути забезпечено: а) матеріально-технічний і правовий супровід профорієнтаційної роботи; б) відповідність територіальних умов часовим чинникам профорієнтаційної роботи; в) закріплення відповідальних осіб за профорієнтаційну роботу, які володіють системою засобів, методів і прийомів профорієнтації; г) дієвість і гнучкість засобів, методів і прийомів: консультації, навчання, рольова гра, праця; д) постійне оновлення портфоліо діяльностей, які мають здійснювати учні у процесі навчання задля забезпечення розвитку трудових компетенцій і підготовки до включення в трудове життя суспільства.

Отже, розвивається ставлення учня до самого себе як до майбутнього фахівця, як людини і члена суспільства, до інших людей як на формальному, так і неформальному рівнях, до природи і предметного світу як такого.

Як бачимо, період профорієнтаційної діяльності супроводжується складним переосмисленням ставлення особистості до світу професійних знань, умінь, навичок, до предметної культури як цінності, яка синтезує науково-технічні, естетичні, духовно-моральні задатки людини як розумної істоти, до процесу й предмету праці, до суспільства як до споживача створюваних продуктів праці, до інших людей як джерела взаємозбагачуючого спілкування, до себе як потенційного представника певної соціально-професійної групи.

Для того щоб роль педагога була максимально корисною для вибору професії учнем, слід орієнтуватися на професійну спрямованість, морально-вольові характеристики, інтелектуально-естетичний потенціал особистості, її психофізіологічний стан. Прозора і чітка профорієнтаційна спрямованість предметних знань, що їх містять інваріантна і варіативна складові, також є важливим елементом. Розглядаючи проблеми вибору, ми з'ясували, що 82,1% старшокласників думають про те, якою може бути чи буде їхня професія. 75,6% учнів не визначилися з метою в житті, а для 60,7% вибір орієнтирів у житті є актуальним. На нашу думку, щонайперше, у змісті навчальних предметів старшої школи слід акцентувати увагу на аспектах, які є цінними з погляду формування мети і вибору орієнтирів у житті учнів старшої школи.

Під час аналізу емпіричних даних ми виокремили основні детермінанти здобуття і засвоєння знань, вироблення мети в житті і вибору відповідних орієнтирів. 82,1% учнів старшої школи вказали, що це залежить від їхнього самопочуття і здоров'я. 75,0% вважають, що таким чинником є зовнішність і зовнішній вигляд. Важливою відповідною детермінантою 71,4% старшокласників визнали свій характер і поведінку. Майже половина (46,4%) опитаних вказали на проблеми самотності, невпевненості, які спричинені зовнішніми впливами (середовищем). Старшокласники вважають, що їхнє самопочуття і здоров'я найбільше впливає на вибір мети в житті (71,4%), найменше – на життєві орієнтири (57,1%).

Оцінюючи свій характер, 64,3% опитаних вказали, що саме він найбільше впливає на вибір мети в житті, найменше – на відповідні орієнтири. А відчуття самотності і невпевненості, спричинене зовнішніми впливами, однаковою мірою детермінує процес здобуття знань і вибір мети в житті (по 42,86%), найменше це стосується вибору орієнтирів у житті (35,8%).

У загальному підсумку маємо таку самооцінку старшокласників: самопочуття і здоров'я, характер, самотність і невпевненість, зовнішність і зовнішній вигляд, передусім, позначаються на їхньому виборі мети в житті, потім – на процесах здобуття і засвоєння знань, і, в останню чергу, – на виборі ними орієнтирів у житті.

Отже, постає нагальна необхідність здійснювати професійну орієнтацію

старшокласників на основі поглибленого вивчення предметів, які найбільш зацікавили учнів і відповідають їхньому подальшому визначенню. На таких уроках слід зосередити увагу на формуванні тих якостей, які відповідають обраній діяльності, навчати учнів самопідготовці до вибраної професії. Важливо навчити учнів адекватно оцінювати власні важливі (у професійному сенсі) якості, обґрунтовувати свій можливий професійний досвід, створювати програму самопідготовки до майбутньої професійної діяльності. За таких умов у старшокласників уможливлується більш адекватне формування професійного самовизначення. Водночас старшокласники мають володіти інформацією про: 1) структуру народного господарства, становище ринку праці, зміст і умови праці за обраною професією; 2) навчальні заклади, де можна здобути обрану професію; 3) відповідність професійних намірів потребам ринку; 4) медичні показники відповідності обраній професії.

Серед важливих чинників самооцінки, з огляду на професійну орієнтацію старшокласників, такі: а) наявність спеціальних здібностей до певного виду професійної діяльності; б) практичний досвід у вибраній професійній діяльності (заняття в гуртку, секції, відвідування курсів за вибором, додаткове навчання у спортивній чи музикальній школі тощо); в) здатність співвіднести власні інтереси і здібності з професійним наміром тощо.

Проаналізувавши анкети учнів, ми здобули такі дані про джерела інформації про професії: 36,2% учнів називають бесіди з батьками; 48,9% – навчання у школі і участь в екскурсіях на підприємства і ВНЗ; 14,9% – ЗМІ. Отже, школа є основним джерелом інформації про професії. До речі, 72,3% учнів старшої школи зазначили, що пов'язують обраний профіль навчання з майбутньою професією.

Отже, професійне самовизначення є складовою загального самовизначення особистості, про що наголошує дослідниця О. Вітковська [1]. У процесі добору змісту профорієнтаційних завдань слід також зважати на думку І. Зверевої, яка вважає, що комплекс базових компонентів розвитку і становлення особистості, а саме «ставлення до себе (особистісне самовизначення); ставлення до інших (самовизначення в сфері комунікації); ставлення до діяльності (поведінкове та професійне самовизначення); ставлення до навколишнього світу (суспільне самовизначення) [2, 94]» є неодмінною умовою успішної соціалізації особистості. На думку О. Топузова, «формування і розвиток соціально зрілої, життєво компетентної, творчої особистості сприяє розгортанню громадянськості як ціннісної якості особистості, як здатності до участі в процесах розбудови країни. У такий спосіб професійне самовизначення учнів набуває усвідомленості, цілеспрямованості й цілісності [6, 3]». У цьому ми вбачаємо реалізацію профільної спрямованості змісту сучасної освіти, спираючись, звісно, на ціннісно-орієнтований підхід до професійного самовизначення старшокласників з позицій феноменологічних підходів до вивчення педагогічних явищ.

Висновки. Для учнів питання профорієнтації важливі, знайомі, але з якого боку підійти до усвідомленого їх рішення, далеко не всі уявляють. Саме тому є важливою допомога дорослих на етапі формування готовності підлітка до професійного самовизначення. Допомога педагогів старшокласникам у професійному самовизначенні пов'язана з необхідністю інформувати школярів про різноманітність світу професій, про їх зв'язок з науками і предметами, що вивчаються у школі, роз'яснювати специфіку і особливості професійної діяльності. Також важливо дати учням можливість освоїти практичні навички планування, розвивати здатність бачити позитивну перспективу свого майбутнього життя, надавати старшокласникам емоційну підтримку. Це допоможе випускникам зробити самостійний і свідомий вибір.

За ціннісно-орієнтованого підходу до професійного самовизначення старшокласник проходить шлях від знань дилетанта (змішання правдивих і помилкових уявлень зі своїм реальним і віртуальним досвідом) до знань практика (засвоєні емпіричним шляхом і перевірені у певних життєвих ситуаціях). Тобто, відбудеться перехід від засвоєного у навчально-виховному процесі до інтеграції знань, умінь, здібностей, набутих у школі (тут

інтеграція – як результат соціального досвіду однолітків, перевіреного у діяльності, зrealізованого у власній соціальній практиці).

Отже, профільна школа має орієнтуватися і на поглиблене вивчення профільних предметів, і на корекцію професійного самовизначення з урахуванням процесів соціалізації особистості старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вітковська О.І. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації [Текст] / О.І. Вітковська. – К.: Науковий світ, 2001. – 92 с. – (Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України).
2. Зверева І.Д. Сучасні парадигми соціальної педагогіки [Текст] / І.Д. Зверева // Педагогічна і психологічна наука в Україні: зб. наук. праць до 15-річчя АПН України [у 5-ти т.]. – Т. 1: Теорія та історія педагогіки. – К.: Пед. думка, 2007. – 360 с. – С. 87-95.
3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений [Текст] / Е.А. Климов. – М.: Изд. центр «Академия», 2004. – 304 с.
4. Пряжников Н.С. Теория и практика профессионального самоопределения: учеб. пособ. [Текст] / Н.С. Пряжников. – М.: МГППИ, 1999. – 97 с.
5. Сухомлинський В. О. Процес соціалізації [Текст] / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 1: Методика виховання колективу. – К.: Рад. школа, 1976. – 654 с. – 403-637 с. – С. 408-455.
6. Топузов О. М. Науково-експериментальна робота Інституту педагогіки НАПН України: здобутки і перспективи [Текст] / О.М. Топузов // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2012 рік. – К.: Інститут педагогіки, 2013. – 352 с. – С. 3-5.

М.В. ВАСЬКОВСКИЙ. ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ СТАРШЕКЛАСНИКОВ: ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОД

Резюме. В статье очерчено проблему ценностно-ориентированного подхода в процессе профессионального самоопределения учеников старшей школы. Автор обосновывает роль учителей в профессиональном самоопределении учеников, доказывает, что профильная школа должна ориентироваться не только на углубленное изучение профильных предметов, но и на коррекцию профессионального самоопределения с учетом процессов социализации личности старшеклассников.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение старшеклассников, ценностно-ориентированный подход, профильное обучение, дифференциация обучения, профориентация, личностный подход, социализация.

M.I. VASKIVSKIY. VOCATIONAL HIGH SCHOOL STUDENTS' SELF-IDENTIFICATION: VALUE- ORIENTED APPROACH

The summary. The article outlines the problem of value-oriented approach in the course of professional self-identification of high school students. The author substantiates the role of teachers in professional self-identification of students, proves that the specialized school should focus not only on in-depth study of the core subjects, but also on the professional self-correction taking into account the processes of socialization of high school students.

Key words: self-identification of high school students, value-oriented approach, specialized education, differentiation of education, professional orientation, personal approach, socialization.

Одержано редакцією 20.11.2013 р.